

Travma Hafıza ve Görgü Tanıklığı Hakkında Bir Meta Sentez Çalışması

A Meta-Synthesis About Trauma Memory and Eye Witness Testimony

 Neylan ZİYALAR^a,
 Afranur ATEŞ^a

^aSosyal Bilimler AD,
İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa
Adli Tıp Enstitüsü,
İstanbul, TÜRKİYE

Received: 14.08.2018
Received in revised form: 09.10.2018
Accepted: 29.10.2018
Available online: 05.12.2018

Correspondence:
Neylan ZİYALAR
İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa
Adli Tıp Enstitüsü,
Sosyal Bilimler AD, İstanbul,
TÜRKİYE/TURKEY
neylan@istanbul.edu.tr

Bu çalışma, II. Uluslararası TURAZ AKADEMİ
Adli Bilimler, Adli Tıp ve Patoloji Kongresi
(1-4 Eylül 2018, İstanbul)'nde sözlü olarak
sunulmuştur.

ÖZET Amaç: Görgü tanıklığı, özellikle başkaca delilin elde edilmesinin zor olduğu davalarda maddi gerçeğin ortaya çıkarılmasına hizmet eden önemli takdiri delillerden biridir. Çalışmamızın amacı, ülkemizde Türkçe olarak yayımlanmış olan travma, hafıza ve görgü tanıklığı konusundaki bilimsel çalışmaların incelenerek sentez edilmesi ve travma ve hafızanın görgü tanığının güvenilirliğine etkisi bakımından değerlendirilip değerlendirilmediğinin incelenmesidir. **Gereç ve Yöntemler:** Çalışma hazırlanırken seçilen kelimelerle YÖK Ulusal Tez Merkezi, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nin elektronik kaynakları içerisindeki Abone Veri Tabanları, Akademik Google ve Google veri tabanlarında arama yapılmıştır. Seçilen anahtar kelimeler "görgü tanıklığı", "hafıza ve travma", "bellek ve travma", "hafıza hataları", "bellek hataları" şeklindedir. **Bulgular:** Anahtar kelimeler taranarak bulunan yayınlara araştırma soruları, kullandıkları yöntem ve sonuçları bakımından incelenmiştir. Yapılan aramalar sonucunda toplam 28 yayına ulaşılmıştır. Bu çalışmaların 21'i makale, 7'si lisansüstü tez çalışmalarıdır. Söz konusu makalelerin türleri incelendiğinde 11 özgün çalışma, 8 derleme, 2 olgu sunumu olduğu belirlenmiştir. 11 özgün çalışmanın 8'i deneysel olup, 3'ü saha çalışması niteliğindedir. Tüm veriler oluşturulan kodlar vasıtasıyla kategorize edilmiştir. **Sonuç:** Araştırma yapılan veri tabanlarında görgü tanığının hafızasını etkileyebilecek bir faktör olarak doğrudan olayın yarattığı travmayı vurgulayan kısıtlı sayıda çalışmaya rastlanmıştır. İlgili çalışmalarda da travmanın etkisinin tali nitelikte incelendiği görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Psikolojik travma; hafıza/bellek; uzun dönemli

ABSTRACT Objective: The eyewitness testimony is one of the important discretionary proof that in particular, the fact that it is difficult to obtain other evidence. The aim of this study is to investigate and synthesize the academic studies on trauma, memory and eyewitness testimony in Turkish literature and to examine whether trauma, memory and eye witness testimony are evaluated in terms of their effect on the reliability of the eyewitness. **Material and Methods:** YÖK National Thesis Center, Istanbul University Library's Electronic Resources, Google Scholar and Google were searched as selected databases with the key words "eyewitness testimony", "memory and trauma", "recollection and trauma", "memory errors", "recollection errors". **Results:** Gained publications have been examined in terms of the methods they used and the results they obtained. As a result of the searches, total of 28 publications were reached. 21 of these studies are articles and 7 of them are post-graduate thesis. When the types of these articles were examined, it was determined that there were 11 original studies, 8 compilation and 2 case reports. 8 of 11 original studies are experimental and 3 of them are fieldworks. **Conclusion:** There were limited studies that emphasize the trauma caused directly by the event: as a factor that may affect the memory of the eyewitness.

Keywords: Psychological trauma; memory; long-term

Görgü tanıklığı, fiziki delil elde edilmesinin mümkün olmadığı veya zor olduğu durumlarda yargılama sürecine etki eden en önemli delillerden biridir. Özellikle cinsel suçlar gibi bazı suç tiplerinde fiziki delile ulaşmak her zaman mümkün olmayabilmektedir. Bu durumda mağ-

dur tanığın anlattıkları maddi gerçeğin ortaya çıkarılmasında en önemli dayanağı oluşturmaktadır. Bir suçun mağduru olmayıp sadece tanığı olanların da o olay hakkındaki bilgi ve görgüsüne başvurulmakta ve olaya ilişkin “gördüklerini”, “duydıklarını” ve “bildiklerini” anlatmaları istenmektedir. Ancak, tanık ifadelerinin güvenilirliği konusu tartışmaların önemli bir alanını oluşturmaktadır. 1932 yılında Bartlett’ten bu yana pek çok araştırmacı; hatırlama sürecinin beklentiler, değerler, kültürel normlar, fiziksel koşullar gibi pek çok parametreden etkilendiğini bildirmektedir.^{1,2}

Görgü tanıklığı esasen çevresel uyaranları beş duyu ile algılamamız, hafızamızda depolamamız ve oradan da geri çağırılmamızla ortaya çıkan bir faaliyettir.³ Hafıza konusunda yapılmış pek çok çalışma olup, hafızayı etkileyen her türlü faktör gerek ulusal gerekse uluslararası çalışmalarda ortaya konmuş ve bunların hafıza üzerine olumlu ya da olumsuz etkilerine dikkat çekilmiştir.⁴⁻⁸

Görgü tanıklığının güvenilirliğini etkileyen faktörler olaya ve olaya tanık olan kişinin özelliklerine bağlı olan değişkenler ile adli uygulamalara bağlı değişkenler olmak üzere iki başlık altında toplanabilmektedir. Birinci başlıkta görgü tanığının ifadesini etkileyen unsurlara örnek olarak; cinsiyet, yaş, ırk, duygu durumu, olayı görüş açısı, kendine güven, ön yargılar, bilişsel şemalar, olaydan etkilene süresi, olayın içerdiği şiddetin miktarı gibi parametreler gösterilebilmektedir. İkinci başlıkta ise adli uygulamalara bağlı değişkenlere örnek olarak; sorgulama teknikleri, teşhis yöntemleri, olay ve tanıklık arasında geçen zaman ve yönlendirme gösterilebilmektedir.⁹

Tanıklığına başvurulacak kişinin olay karşısında hissettiği duygu ile anıların canlılığı arasında bir ilişki bulunmaktadır. Yine de görgü tanığı tarafından verilen bilgilerin ve ifadelerin doğruluğu ile görgü tanığının olayları o an yaşıyor muşçasına canlı hayal etmesi arasındaki ilişki bir kesinlik taşımamaktadır. Nitekim yapılan araştırmalar, duygusal olayların temel unsurlarının duygusal olmayan olaylara kıyasla daha iyi hatırlandığını fakat duygusal olaylara maruz kalan tanığın, dikkatinin daralması yüzünden yan detayları daha az hatırladığını ortaya

çıkarmıştır.¹⁰ “Silah Odağı Etkisi” olarak adlandırılan deney, bu konuda yapılmış en önemli deneylerden biridir. Buna göre olayın gerçekleştiği sırada ortamda herhangi bir silahın bulunması durumunda tanığın dikkati doğrudan silaha yoğunlaşmakta ve bu nedenle tanık silah dışında kalan ayrıntıları hatırlayamamaktadır. Buna karşın laboratuvarında yapılan bu deneyin aksini kanıtlayan arşiv taramaları da mevcuttur.¹¹

Uluslararası literatürde travmatize olmuş bireyin mağdur tanık olarak verdiği ifadesinin ve yaptığı ithamların güvenilirliğini inceleyen çok sayıda çalışma mevcuttur. Konfabülasyon, aldatma niyeti olmaksızın hatalı bilgi üretme eylemidir.¹² Bu bilginin temeli, hafızadaki boşluklara, gerçek otobiyografik hatırlanmasında çarpıtmalara, olgusal bilginin elde edilmesinde yaşanan sorunlara veya gerçekte hiçbir temele dayanmayan anıların üretilmesine (fabrikasyon) dayanmaktadır. Hem genel popülasyonda hem de ceza-adalet sisteminde konfabülasyonun yaygınlık oranı tam olarak bilinmemektedir. Konfabülasyon, hukuk uygulayıcıları için yakından tanınmayan bir kavram olmakla birlikte, ceza hukuku ve özel hukuk alanlarında tanık ifadelerinin yargılamanın vazgeçilmez bir unsuru olması sebebiyle önem arz etmektedir. Kariyerleri boyunca, hukuk uygulayıcılarının hatırladıklarını konfabüle eden en az bir kişi ile karşılaşmalarının muhtemel olduğu öne sürülmektedir. Bu nedenle, özellikle travmatik hafıza vakalarının ele alındığı yargılamaalarda hukuk uygulayıcılarının bu olguyu göz ardı etmemesi önem arz etmektedir.^{12,13}

Modern psikolojinin en tartışmalı konularından biri olarak geri kazanılmış hatıra/sahte hatıra konusu adli psikoloji alanında da büyük önem taşımaktadır.¹⁴ Bir kısım araştırmacılar geri kazanılmış hatıraların çocukluk çağı cinsel istismar olaylarında genellikle güvenilebilecek bir delil olduğunu ileri sürmektedirler. Çünkü travmalara ilişkin gerçek hatıraların represyon ile zihnin derinlerine gömülebileceğini veya dissosiyasyon ile bu anıların bilginin ulaşamayacağı başka bir yere ayrılabilceğini belirtmektedir.^{14,15} Bazı deneysel çalışmalarda da bu görüşü destekleyici nitelikte olabilecek örnekler bulunmaktadır. Dennis Howwit’in aktarımıyla Sheehan’a göre mağdur kadının istismara uğradığını

hatırlamadığı ancak failin istismarı doğruladığı vakalar represyonu doğrulayıcı kanıtlar olmaktadır.¹⁴

Diğer bazı araştırmacılar ise kazanılmış hatıraların istismarın kanıtı olabileceği düşüncesine şüphe ile bakmaktadır. Elizabeth Loftus, represyon sürecinin kanıtlarının tartışmaya açık olduğunu belirtmektedir. Loftus, olayın gerçekten yaşandığı durumlarda dahi represyon iddialarının yalnızca basit unutmalarından ibaret olduğunu öne sürmektedir.¹⁶ Buna karşıt olarak yapılan bir çalışmada, adli alanda çalışan uygulayıcıların represyon olgusuna inanıp inanmadıkları araştırılmıştır ve hâkimlerin %50, jürilerin %73 ve polislerin %65 oranında represyon olgusuna inandıkları sonucuna ulaşılmıştır. Akademik alanda çalışan psikologlarda ise bu oranın %22 olduğu belirtilmiştir.¹⁴

Travma sırasındaki dissosiyasyonun hafıza ve görgü tanıklığına olan etkisi aslında bu çalışmanın amacı doğrultusunda ulaşılması hedeflenen yayın havuzunun en önemli alt gruplarından birini oluşturmaktadır. Travma ile dissosiyasyon arasındaki bağlantının oldukça güçlü olduğu bilinmektedir. Aslında her insanda mevcut olan ve gelişen durumlara uyum sağlamaya hizmet eden bir kapasite olan dissosiyasyon, tekrarlayan travmatizasyonun sonucu olarak bireylerde dissosiyatif bozukluk olarak kendini gösterebilmektedir. İlk olarak çocukluk dönemlerinde başlayan travmaya karşı uyum çabası olarak kendini gösteren dissosiyatif süreçler, bir süre sonra patolojik bir görünüm kazanabilmektedir.¹⁵ Yapılan araştırmalar, dissosiyatif bozukluğu bulunan hastaların %90 ile 100'ünde çocukluk dönemlerine ait ağır travmaların mevcut olduğunu göstermektedir.¹⁷ Travmaya verilen psikolojik bir tepki olarak dissosiyasyon, bireyin yaşantısının devamlılığının bölünmesine yol açarak kişinin algı ve anılarını bölerek kaydetmesine sebep olabilecek bir rol üstlenmektedir.¹⁵

Bu çalışmada, ülkemizde Türkçe olarak yayınlanmış olan travma, hafıza ve tanıklık konusundaki bilimsel çalışmaların incelenerek sentez edilmesi ve travma, hafıza ve tanıklık konularının görgü tanığının güvenilirliğine etkisi bakımından değerlendirilip değerlendirilmediğinin incelenmesi amaçlanmıştır.

GEREÇ VE YÖNTEMLER

Bu çalışma, İstanbul'da 2018 yılında Mart-Mayıs ayları arasında gerçekleştirilmiş bir meta-sentez çalışmasıdır.¹⁸ Seçilen kelimelerle Türkiye'de genel kullanıma sahip veri tabanlarında arama yapılmıştır. Arama yapılan veri tabanları YÖK Ulusal Tez Merkezi, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nin elektronik kaynakları içerisindeki Abone Veri Tabanları, Akademik Google ve Google olarak belirlenmiştir.

Arama yaparken seçilen anahtar kelimeler; "görgü tanıklığı", "hafıza ve travma", "bellek ve travma", "hafıza hataları", "bellek hataları"dır. Hafıza ve bellek kelimelerinin her ikisi de günümüz Türkçe'sinde kullanıldığından her iki kelime ile de ayrı ayrı tarama yapılmak suretiyle olası gözden kaçmaların önüne geçilmeye çalışılmıştır. Dâhil etme kriterimiz, 2018 yılında yukarıda belirtilen veri tabanlarında rastlanılan tüm Türkçe yayınlardır.

Söz konusu yayınlar öncelikle anahtar sözcükleri kapsama bakımından ele alınarak tasnif edilmiştir. Yapılmış olan taramada elde ettiğimiz tüm veriler, içinde geçen sözcüklerin kodlanması suretiyle gözden geçirilmiş, "görgü tanıklığı", "hafıza/bellek", "hafıza hataları/bellek hataları", "travma" kodlarını karşılayıp karşılamadıklarına göre kategorize edilmiştir (Tablo 1, Tablo 2). Kategorize edilmiş bulgular ayrıntılı bir biçimde sentezlenerek araştırma sorularımızı yanıtlamaya yönelik çıkarımlar yapılmıştır.

BULGULAR

Yapılan aramalar sonucunda toplam 28 yayına ulaşıldı. Bu çalışmaların 21'i makale, 7'si lisans üstü tez çalışmalarıdır. Bunlardan 1'ini doktora, 6'sını yüksek lisans tezi oluşturmaktadır.

TABLO 1: Anahtar sözcükler.

Kod anahtarı	Kod numarası
Görgü tanıklığı	1
Hafıza/bellek	2
Hafıza hataları/bellek hataları	3
Travma	4

TABLO 2: Yayın bilgileri.

Yayının adı	Yıl	Yayın organı	Yazar	Kod anahtarları
1 Travma sonrası stres bozukluğu ile ilişkili nörobiyolojik kanıtlar	1995	Düşünen Adam	Pakize Ç. Geyran	2,4
2 Amnezi, bastırılmış bellek ve unutulmuş anıların yeniden hatırlanması	2001	Yeni Symposium	Medaim YANIK, Mine ÖZMEN	2,4
3 Sözel mekânsal bellek	2004	Türk Psikoloji Dergisi	Sevrap ÇINAN	2
4 Görgü tanığının bellek yanılsamaları ve güven kararları	2005	Türk Psikoloji Dergisi	Nurhan ER, Gül ALPAR, Fatma UÇAR	2,3
5 Psikiyatrik bozukluklarda bellek sorunları	2005	Anadolu Psikiyatri Dergisi	Koray KARABEKİROĞLU, Aylan GİMİZAL, Meral BERKEİM	2
6 Görgü tanıklığında bellek hataları	2007	Türk Psikoloji Yazıları	Gül ALPAR, Nurhan ER, Fatma UÇAR BOYRAZ	1,3
7 A tipi kişilik örüntüsünde bilişsel ve duygusal zekanın stresle başa çıkma ve stres belirtileri ile ilişkisi	2009	Türk Psikiyatri Dergisi	Nesrin HİSLİ ŞAHİN, Murat GÜLER, H. Nejat BASIM	2,4
8 Olay sonrası yanlış bilgiye kategori faktörünün etkisi	2009	Yüksek lisans tezi	Serra TEKİN	1,3
9 Duygu ve otobiyografik bellek	2011	Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar	Nuray SARP, Ahmet TOSUN	2,4
10 Görgü tanıklığında yanılabilirlik	2012	Yüksek lisans tezi	Ezgi İLDİRİM	1,3,4
11 Kadınlarda görgü tanıklığında bellek hataları	2014	Yüksek lisans tezi	Ayşenur SEYREKBAŞAN	1,3,4
12 Olay sonrası yanlış bilgi paradigması	2014	Türk Psikoloji Yazıları	Mine MISIRLIŞOY, Suzan CEYLAN	1,3
13 Çocuk görgü tanıklığının güvenilirliğinin incelenmesi	2015	Doktora tezi	Eda ERMAĞAN	1,3
14 Hayatta kalma bağlamının bellek yanılsamaları üzerindeki etkisi	2016	AÜ DTCF Dergisi	Mine MISIRLIŞOY, Suzan CEYLAN, Nart Bedin ATALAY	1,2
15 Adli hatalar ve psikoloji	2017	4. Adli Psikoloji Sempozyumu	Sinan TETİK	1,2
16 Görgü tanıklığında yaş tahminin güvenilirliği	2017	AÜ Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi	Nurdan SEZGİN, Şükriye KARADAYI, Beyullah KARADAYI	1,2
17 Günlük bellek ölçümlerinin geliştirilmesi	2014	AÜ DTCF Dergisi	Nurhan ER	1,2,3,4
18 Bellekte uyma davranışı	2017	Psikoloji Çalışmaları	Gökhan ŞAHİN	1,2
19 Sahte hatıralarda işitsel modalite ile görsel modalite arasında ortaya çıkan farkın sinyal denetleme teorisi ve güven aralıkları ile incelenmesi	2011	Yüksek lisans tezi	Gökhan ŞAHİN	1,2,3
20 1999 Marmara Bölgesi depresyonlu uzun dönemli sonuçları öğrencileri üzerinde depresyonun uzun dönemli sonuçları	2006	Anadolu Üniv. Sosyal Bilimler Dergisi	Esra CEYHAN, Aydoğan Aykut CEYHAN	2,4
21 Travma sonrası stres bozukluğunda bilişsel bozukluklar	2017	Türk Psikiyatri Dergisi	Emine EREN KOÇAK, Cengiz KILIÇ	2,4
22 Travma sonrası stres bozukluğunun kognitif yıkım ve psikotik belirtiler ile giden yeni bir alt grubu mu?	2014	Gülhane Tıp Dergisi	Mehmet AK, Ali Emrah BİLGEN, Beyazıt GARIP, Serkan ZINCİR, Kamil Nahit ÖZMENLER, Aytekin ÖZŞAHİN	2,4
23 Çocukluk çağı travma sonrası stres ölçeğinin uyarılma, geçerlilik ve güvenilirlik çalışması	2014	Yüksek lisans tezi	Kübra GÖKTEPE	2,4
24 Disosiyatif amnezi ve travma sonrası stres bozukluğu tabosu ile başvuran bir yaşak-sevi ölçüsü	2004	Türk Psikiyatri Dergisi	İşıl Biliğin ERDİNÇ, Ceyhan Balcı ŞENGÜL, Nesrin DİLBAZ, Songül BOZKURT	2,4
25 Hatıra zamanının sınırı olduğu durumda yerleştirme metodunun etkinliği	1999	Psikoloji Çalışmaları	Ayşe AYÇİÇEĞİ, Murat GÖÇMEN, Elgiz BAL	2
26 Yalan söyleme kabiliyeti ve hatıza	2012	Selçuk İletişim	Emrah AKÇAY	2
27 Klinik dışı kadın örneklerde çocukluk çağı ruhsal travmaları ile disosiyatif yaşantı düzeyleri ve ateaktif sınırlım kişilik ölçümlerinin sonuçlarının değerlendirilmesi	2016	Yüksek lisans tezi	Derya Oktay	2,4
28 Görgü tanıklığında olay sonrası yanlış bilginin etkisi kategori kuvvetine göre değişir mi?	2015	Türk Psikoloji Dergisi	İlyas GOZ, Serra TEKİN, Ayşe AYÇİÇEĞİ DİNN	1,2

Çalışmaya konu 21 makalenin 14 farklı dergide yayımlandığı görüldü. Söz konusu makalelerin türleri incelendiğinde, 11 özgün çalışma, 8 derleme, 2 olgu sunumu olduğu belirlendi. 11 özgün çalışmanın 8'i deneysel olup, 3'ü saha çalışması niteliğindedir. Makalelerin yazar sayıları incelendiğinde, tek yazar ile 6 yazar arasında değişiklik gösterdiği görüldü.

DERLEME MAKALELER

Türkiye'de travma, hafıza hataları ve görgü tanıklığı alanlarında yukarıda belirtilen dijital veri tabanları vasıtasıyla ulaşılabilen en eski makalenin 1995 yılında yazılmış bir derleme olduğu belirlendi. Söz konusu derlemede travmanın bellek üzerindeki nörobiyolojik etkilerine ilişkin çalışmalar ele alınarak, ciddi stresle yüzleşen bireylerin yüzleşme anında strese uyum sağlamaya yönelik davranış ve tepkilerinin uzun dönemde bellek hasarlarına ve bazı patolojilere neden olabileceği iddia edildi (Tablo 1, Tablo 2).¹⁹

Bir başka derleme ise 2001 yılında yayımlanmış olup, unutulmuş çocukluk çağı travmalarının yeniden hatırlanması konusundaki literatürü tartıştığı saptandı. Derleme, bastırılmış travmatik anıların ortaya çıkma sürecinde bireylerin deneyimleyebileceği tekrarlayıcı düşünceler, kaçınma, dissosiyasyon ve travma sonrası stres bozukluğu gibi durumların ortaya çıkabileceği vurgulanmaktadır (Tablo 1, Tablo 2).²⁰

2005 yılında yapılan bir diğer çalışmada, psikiyatrik bozukluklardaki bellek işlevselliğini irdeleyen araştırmaların derlemesi yapılmış; panik bozukluğu, travma sonrası stres bozukluğu, anksiyete ve bazı kişilik bozukluklarının travmatik olaya ilişkin hatırlananları etkilediği iddia edilmiştir (Tablo 1, Tablo 2).²¹

2011 yılında yapılmış olan başka bir çalışmada ise duygusal ve otobiyografik belleği bir arada kullanılan bazı kuramlar ele alınarak; duygular ve otobiyografik bellekle bağlantılı depresyon ve travma konulu araştırmalar taranarak değerlendirilmiştir.²²

2014 yılında yayımlanan bir başka derlemede ise olay sonrası yanlış bilgi paradigması, yanlış bilgi etkisini açıklayan kuramlar ve buna katkıda bulu-

nan stres ve yaşlanma faktörleri tartışılmıştır. Buna göre insanların yaşları ve stres düzeyleri ile yanlış hatırlama ve tanıma hataları arasında doğrudan bir ilişki olduğu savunulmakta, yaş ilerledikçe hafıza ve belleğin yanılabilirliğinin artacağı öngörülmektedir (Tablo 1, Tablo 2).²³

Güncel (2017) bir başka derleme yazıda ise adli hatalar ve psikoloji konusundaki literatür ele alınmış ve olay üzerinden geçen zamanın kişinin inançları, ön yargı ve stres düzeyinin olayın hatırlanmasına ne oranda etki ettiğine değinilmiştir (Tablo 1, Tablo 2).²⁴

Yakın tarihli bir diğer çalışmada ise travma sonrası stres bozukluğunda dikkat, bellek ve yürütücü işlevlerle ilişkili bulguların derlenmesi amaçlanmıştır. Literatürden yola çıkılarak, travma sonrası stres bozukluğunun tedavi edilmesi ile hem bellek hem de yürütücü işlevlerde düzelme sağlanabileceği çıkarımında bulunulmuştur (Tablo 1, Tablo 2).²⁵

Derleme niteliğinde, 2017 yılında yayımlanan bir başka makalede ise bellekte uyma konusu üzerine yapılmış literatürdeki çalışmalar incelenerek, bellekte uyma konusuyla ilgili dikkat çekici noktalar belirtilmiştir. Bu derlemeye göre günlük hayatta belleğimiz kişilerden ve sosyal bağlamdan etkilenmekte ve gerçeği manipüle edebilmektedir (Tablo 1, Tablo 2).²⁶

ÖZGÜN MAKALELER

Ayçiçeği ve ark. tarafından 1999 yılında yapılan bir deneysel çalışmada, hatırlama zamanının sınırlı olduğu durumlarda yerleştirme metodunun etkinliği araştırılmıştır. Çalışmadan elde edilen veriler, yerleştirme metodunun eğer kişilere hatırlama için yeterli süre verilirse doğru hatırlama skorlarını artırabileceğini göstermektedir. Ancak, eğer kişinin öğrenmesi gerekeni çok çabuk bir sürede hatırlaması gerekiyorsa bu metot yerine başka bir yöntemin tercih edilmesi önerilmiştir (Tablo 1, Tablo 2).²⁷

2004 yılında Cinan tarafından yapılmış olan bir çalışmada ise deneysel düzenekle sözel ve mekânsal bellek konusunun araştırılarak T-dairesi ve F-dairesi adı verilen iki dairenin içerisindeki eşyaların yerlerinin hatırlanması ve sözel mekânsal bil-

gilerin öğrenilmesi incelenmiştir. Eşyaların yerleriyle ilgili tarifler dinletildikten sonra kendilerine odadaki eşya listesi verilen ve odanın krokisi gösterilen deneklerden eşyaların yerlerini tek-görev ve çift-görev koşulunda değerlendirmeleri istenmiştir. Deneyin sonucunda, çift-görev koşulunda elde edilen verilerde doğru anımsanan yer sayısında belirgin bir azalma olduğu saptanmıştır (Tablo 1, Tablo 2).²⁸

2005 yılında gerçekleştirilen bir deneysel çalışmada araştırmacılar Nurhan Er, Gül Alpar ve Fatma Uçar tarafından zaman ve yönlendirici soruların hatırlamaya etkileri incelenmiştir. Olay görseli izlettirilen deneklerden olaya ilişkin bağımsız hafıza geri bildirimlerini yazmaları ve hafızalarına duydukları güveni bir ölçek üzerinde değerlendirmeleri istenmiştir. Deneyin son bölümünde deneklerden aynı değerlendirmeleri tekrarlamaları istenmiştir. Deneyin sonucunda, deneklere yanlış yönlendirmeli şekilde sorulan soruların çok daha fazla hafıza yanılmasına neden olduğu ve deneklerin bu şartlarda verdikleri yanıtlara daha az güvendiği görülmüştür (Tablo 1, Tablo 2).²⁹

2006 yılında Ceyhan ve Ceyhan tarafından hazırlanan nicel saha çalışması niteliğindeki bir başka çalışmada ise depreme maruz kalmış üniversite öğrencileri üzerinde öğrencilerin yaşadığı korkuların ve hafıza problemlerinin yaşadıkları olayla bağlantısı incelenmiştir. Yapılan anket sonucunda, üniversite öğrencilerinden elde edilen verilerde depremden yaklaşık altı ay sonra katılımcıların depremden kaynaklı sağlık problemleri, bağımlılık ve hafıza ile ilgili problemlerini anlamlı derecede geliştirmedikleri görülmüştür (Tablo 1, Tablo 2).³⁰

2007 yılında Alpar ve ark. tarafından gerçekleştirilen deneysel bir araştırmada, olay sonrası bilgi ve tuzak soruların görgü tanıklarının hatırlama ve kaynak izleme performansı üzerindeki etkisini ele almak amacıyla olay slaytları izlettirilmiştir. Deneyde, bir olayın görgü tanığı olanların sonradan edindikleri yeni bir bilginin kendi gözlemleriymiş gibi algılandığına dair sonuçlar elde edilmiştir (Tablo 1, Tablo 2).³¹

Deneysel tasarıma sahip bir başka çalışma 2012 yılında gerçekleştirilmiş olup, yalan söyleme ve

söylediği yalanı tersine kronolojik sıra ile anlatma konusunda cinsiyetler arası karşılaştırma yapılmıştır. Araştırma sonucunda, yalan söyleyen kadın katılımcıların söyledikleri yalanları hafızada tutma konusunda daha az hata yaptıkları saptanmıştır (Tablo 1, Tablo 2).³²

Yakın tarihli bir başka deneysel çalışmada, hayati tehlike koşulunun olay sonrası yanlış bilgi vasıtasıyla oluşan bellek hataları üzerindeki etkisi incelenmiştir. Hayatta kalma bağlamının olay sonrası yanlış bilgi ile oluşan bellek yanılmalarını azaltıcı bir faktöre sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Tablo 1, Tablo 2).³³

Güncel bir diğer deneysel çalışmada ise çocuk ya da yaşlı olmayan ve herhangi bir hafıza problemi bulunmayan görgü tanıklarının yaş hakkındaki tahminlerinin güvenilirliği araştırılmıştır (Tablo 1, Tablo 2).³⁴

2009 yılında yapılan bir başka çalışmada, üniversite öğrencileri üzerinde çalışılmış ve bilişsel zekâ, duygusal zekâ, stresle başa çıkma ve stres belirtileri ve A tipi davranışlarını ölçen ölçekler vasıtasıyla inceleme yapılmıştır. Söz konusu çalışmada, bilişsel ve duygusal zekânın stres belirtileri ve stresle başa çıkma yöntemleri çerçevesinde araştırılması amaçlanmıştır. Nicel saha çalışması niteliğindeki bu çalışmada, bireylerin sahip oldukları kişilik özelliklerine göre farklı stres belirtileri gösterdikleri görülmüştür (Tablo 1, Tablo 2).³⁵

2014 yılında gerçekleştirilen bir başka çalışmada ise hem günlük belleğin farklı boyutlarını inceleyen beş farklı bellek ölçeği hem de kapsamlı değerlendirmelerde kullanılmak üzere çok boyutlu bir bellek ölçeği geliştirilmiştir. Saha çalışmasında beş farklı yaş aralığında üç farklı eğitim seviyesinde bulunan kişiden veri toplanmıştır (Tablo 1, Tablo 2).³⁶

2015 yılında yapılan deneysel nitelikteki bir diğer çalışmada, olay sonrası yanlış bilginin orijinal olay yerine kabul edilmesinde orijinal olayla anlamsal ortaklık ve kategori kuvvetinin etkisi incelenmiştir. Sonuç olarak, orijinal olay ile anlamsal ilişkisi olan yanlış bilginin olmayana göre daha fazla kabul edildiği, kategorinin kuvvetli üyesi ile zayıf üyesi arasındaki farkın ise anlamlılık düzeyine erişemediği saptanmıştır (Tablo 1, Tablo 2).³⁷

OLGU SUNUMU

2004 yılında yapılmış olan olgu sunumunda, çocukluğunda cinsel ve fiziksel kötüye kullanıma maruz kalma ile dissosiyatif bozukluklar arasındaki ilişkiye dikkat çekilmiştir (Tablo 1, Tablo 2).³⁸ 2014 yılında yapılan bir diğer olgu sunumunda ise savaş travmasına maruz kalmış travma sonrası stres bozukluğu tanılı bir vaka ele alınarak; travma, psikoz ve kognitif yıkım bağlantısı tartışılmıştır (Tablo 1, Tablo 2).³⁹

TEZLER

Lisansüstü tezleri incelendiğinde, tezlerin tamamının nicel çalışmalar olduğu ve bunların 5'nin ise deneysel araştırma olduğu saptanmıştır.

2009 yılında hazırlanan deneysel tasarıma sahip bir yüksek lisans tezinde, orijinal anı ile olay sonrası yanlış bilgi arasındaki anlamsal ilişkinin ele alındığı bir teorinin test edilmesi ve olay sonrası yanlış bilginin niteliğinin hafıza hatalarına olan etkisinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Çalışmadan elde edilen bulgular olay sonrası yanlış bilginin hafızayı yanılttığına dair bulguları yinelemiştir. Çalışmada, orijinal bilgi ile olay sonrası yanlış bilgi arasındaki anlamsal ilişki zayıfladıkça belleğin yanılma payının azaldığı belirlenmiştir (Tablo 1, Tablo 2).⁷

2012 yılında hazırlanan deneysel dizayna sahip bir başka yüksek lisans tezinde, adli sistem içerisinde tekrarlayan ifade alımlarında zamanın, soru şeklinin ve yönlendirmenin etkisi araştırılmıştır. Elde edilen veriler serbest anlatım soruları ile daha az bilgi alınmasına karşılık bu sorulara verilen doğru yanıt oranının daha yüksek olduğunu göstermektedir. Olaydan bir ay sonra yönlendirici sorular ile yönlendirici olmayan sorular arasında anlamlı farklılık olduğu saptanmış; sorulara verilen yanlış yanıtlarda yönlendirmenin etkisi olduğu belirlenmiştir. Doğru yanıtlar üzerinde yönlendirmenin ve zamanın birleşik etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Tablo 1, Tablo 2).⁸

2014 yılında yapılan bir deneysel nitelikteki bir başka yüksek lisans tezinde, görgü tanıklığında olay sonrası herhangi bir müdahale olmaksızın, tanıkların serbest hatırlama ve tanıma görevi perfor-

mansının araştırılması amaçlanmıştır. Elde edilen veriler, araya yanıltıcı bir bilgi ya da herhangi bir görev girmeden yapılan serbest hatırlamanın nitelik olarak tanıma görevinden daha üstün olduğunu göstermiştir (Tablo 1, Tablo 2).⁴⁰

2015 yılında hazırlanan deneysel dizayna sahip bir doktora tezinde, çocuk görgü tanıklarıyla yapılan görüşmelerde soruların ve görüşmecinin tavırının olaya dair gerçeklik algısının değişimi üzerindeki rolü incelenerek hafızadaki bilgi boşluklarının doldurulması amacıyla yapılan zorlamanın görgü tanıklığının güvenilirliğine etkisi araştırılmıştır. Çalışmada, olay üzerinden geçen zamanın ve bellekteki bilgi boşluklarının doldurulması amacıyla çocuğa uygulanan baskının, ifadenin güvenilirliği üzerinde olumsuz tesir gösterdiği saptanmıştır (Tablo 1, Tablo 2).⁴¹

2011 yılında hazırlanan bir başka deneysel tasarımlı yüksek lisans tezinde, tanıma belleğinin iki ana unsuru anımsama ve aşinalıktan hangisinin sahte hatıralar üzerinde daha etkili olduğunun araştırılması amaçlanmıştır. Araştırma sonucunda, tanıma hafızası parametrelerinden aşinalığın anımsamaya kıyasla sahte hatıralarda önemli bir bileşen olduğu sonucuna varılmıştır. Elde edilen verilerde görsel ve işitsel modalite arasında sahte hatıralar açısından bir fark saptanmamıştır (Tablo 1, Tablo 2).⁴²

Yüksek lisans tezlerinden bir diğeri ise 2014 yılında hazırlanmış olup bu çalışmada Çocukluk Çağı Travma Sonrası Duygusal Stres Ölçeği'nin Türkçe uyarlamasının güvenilirlik ve geçerliği belirlenmeye çalışılmıştır. Çalışma sonucunda, ölçeğin yüksek derecede güvenilir olduğu saptanmıştır (Tablo 1, Tablo 2).⁴³

2016 yılında hazırlanan bir diğer yüksek lisans tezinde ise çocukluk çağı ruhsal travmalarının dissosiyatif yaşantı düzeyi ve afektif stiller üzerindeki katkısının incelenmesi amaçlanmıştır. Çalışma sonuçlarının ruhsal travma literatüründe genel kabul gören, travmanın dissosiyatif yaşantılarla olan bağlantısına paralellik gösterdiği belirtilmiştir. Psikolojik travmanın bilişsel süreçler üzerinde kalıcı etkileri olduğu ve travmatik hafızanın özel bir türü olduğu yorumu yapılmıştır (Tablo 1, Tablo 2).⁴⁴

TARTIŞMA VE SONUÇ

Meta sentez, belirli bir konuda bulunan çalışmaların asıl yazarlarının birincil veri yorumlarının sentezleyici tarafından yeniden yorumlanmasıdır. Meta sentezin genel amacı, bireysel çalışmalarla elde edilecek olandan daha derin kavramlar üretmek bağlamsal sınırları aşan bulgulara ulaşmaktır. Belli bir konuda araştırma yapmak isteyen yazarların o alandaki tüm çalışmalara hâkim olarak bağlamsal bir yaklaşımda bulunması meşakkatli bir süreçtir. Bu nedenle meta sentezlerin literatüre önemli katkılarından söz etmek mümkündür.⁴⁵

Meta sentez çalışmamızda araştırmalar sonucunda 21 makale, 7 lisans üstü tez çalışması olmak üzere toplam 28 yayına ulaşılmıştır. Çalışma için değerlendirilen makalelerin türleri incelendiğinde; 11 özgün çalışma, 8 derleme, 2 olgu sunumu olduğu belirlenmiştir. 11 özgün çalışmanın 8'inin deneysel, 3'ünün saha çalışması niteliğinde olduğu saptanmıştır. Elde edilen tüm bulgular "görgü tanıklığı", "hafıza/bellek", "hafıza hataları/bellek hataları", "travma" kodlarını karşılayıp karşılamadığına göre kategorize edilerek, yayınlar adli bilimlere bakış açısıyla sentez edilerek tartışılmıştır. Buna göre, konu hakkında gerçekleştirilen derleme çalışmalarının büyük bir kısmında çocukluk çağı travmaları sonucunda bastırılmış anıların hatırlanması, travma sonrası stres bozukluğu başta olmak üzere psikiyatrik bozuklukların neticesinde belleğin işlevselliğinin bozulması ve bireylerin yaşının ilerlemesi ile stres düzeylerinin artmasının hatırlama kapasitelerine etkisinden bahsedilmektedir.^{20,21,23,25} Söz gelimi, travma sonrası stres bozukluğunun yol açabileceği nörobiyolojik kanıtları inceleyen bir çalışmada, travma sonrası stres bozukluğu yaşayan hastalarda doğal çevre uyaranlarının geçmişteki travmatik yaşantılara ait anıların yeniden canlanmasına neden olabileceğine ve genellikle daha önceden unutulmuş olan anıların bu şekilde hatırlanabileceğine vurgu yapılmaktadır. Bu olgularda orijinal travmayla ilgili dissosiyatif flashbacklerin de görülebileceği belirtilmekte olmasına rağmen, söz konusu çalışmalarda görgü tanıklığının yanılabilirliği adli bilimlere ve adli psikoloji bakımından tartışılmamıştır.^{19,46}

Benzer biçimde, bir başka çalışmada, unutulmuş çocukluk çağı travmalarının yeniden hatırlanması incelenmekte, travmatik yaşantıları yaşamın ileriki dönemlerinde hatırlayan olgulara dair biriken literatür tartışılmaktadır. Ancak bu yayında da görgü tanıklığının hafızasının yanılabilirliği ile adli bilimsel uygulamaların bağlantısı kurulmamıştır.²⁰

Yukarıda sözü edilen çalışmalardan yola çıkarak, derleme çalışmalarının pek azında görgü tanıklığında hafıza hatalarına neden olan etmenlerin adli bilimlere perspektifinden ele alındığını söylemek mümkündür.^{23,24}

Öte yandan, ilgili konu kapsamında ulaşılabilen özgün makalelerin büyük çoğunluğunun deneysel çalışma niteliğinde olduğu görülmektedir. Söz konusu makalelerde hafızanın yapısına ve hatırlama fonksiyonuna etki eden yönlendirici sorularla sorgulama, olay sonrası bilgi aktarımı, olay üzerinden geçen zaman gibi farklı parametreler kurgusal bir tasarımla deneklerden elde edilen bilgiler ışığında araştırılmıştır. Buna paralel olarak taramalar sonucu dijital ortamda ulaşılabilen tezlerin büyük kısmında da görgü tanıklığının ifadesine etki edebilecek görüşmeciler tavrı, olay sonrası yanlış bilgi aktarımı, görüşmeler sırasında yönlendirici sorular sorulması, adli sistem içerisinde tekrarlayan ifade alımlarında zamanın etkisi gibi değişkenlerin deneysel dizayna sahip araştırmalarda incelendiği görülmektedir. Bir başka deyişle, özgün makalelerin ve tezlerin büyük çoğunluğunun hafıza ve görgü tanıklığı ilişkisini adli bilimlere perspektifinden değerlendirdiği söylenebilmektedir. Uluslararası literatür incelendiğinde de anılan konular ile beraber görgü tanıklığının hukuki ve adli bilimsel değerlendirmelerine de yer verildiği görülmektedir.^{4,5,9,11}

Çalışmanın amacı doğrultusunda, araştırma yapılan veri tabanlarında görgü tanıklığının hafızasını etkileyebilecek bir faktör olarak doğrudan olayın yarattığı travmayı vurgulayan yeterli çalışmaya rastlanmamış olup, ilgili yayınlarda da travmanın etkisinin tali nitelikte incelendiği görülmüştür. Görgü tanıklığı ile travma kodlarını birlikte alan yayınlarda, travma kelimesinin genel literatür bilgilerinin aktarıldığı kısımda kullanılıyor olduğu göz önüne alındığında, travma ve görgü tanıklığı ilişkisinin

Türkçe literatürde ilerideki araştırmalarda detaylı inceleme konusu yapılabilecek özgün bir alan oluştuğu görülmüştür. Hukuk ve ceza yargılamasının önemli bir unsuru olan görgü tanığının hafızasının travmatik olaylar karşısında gelişen represyon ve dissosiyasyon gibi savunma mekanizmalarının tesiri altında olabileme ihtimali bulunmaktadır. Bu durumda psikiyatri ve psikoloji temelli bilirkişiliğe başvurulması adaletin tesisi açısından kuvvetle önerilmektedir. Bu araştırmada elde edilenlerin, ileride spesifik olarak doğrudan travmatik olayın görgü tanıklığına etkileri üzerine yapılacak benzeri çalışmalarla öncül olacağı ve bu alanda yapılacak çalışmalara zemin hazırlayacağı düşünülmektedir.

Finansal Kaynak

Bu çalışma sırasında, yapılan araştırma konusu ile ilgili doğrudan bağlantısı bulunan herhangi bir ilaç firmasından, tıbbi alet,

gereç ve malzeme sağlayan ve/veya üreten bir firma veya herhangi bir ticari firmadan, çalışmanın değerlendirme sürecinde, çalışma ile ilgili verilecek kararı olumsuz etkileyebilecek maddi ve/veya manevi herhangi bir destek alınmamıştır.

Çıkar Çatışması

Bu çalışma ile ilgili olarak yazarların ve/veya aile bireylerinin çıkar çatışması potansiyeli olabilecek bilimsel ve tıbbi komite üyeliği veya üyeleri ile ilişkisi, danışmanlık, bilirkişilik, herhangi bir firmada çalışma durumu, hissedarlık ve benzer durumları yoktur.

Yazar Katkıları

Fikir/Kavram: Neylan Ziyalar; **Tasarım:** Neylan Ziyalar; **Denetleme/Danışmanlık:** Neylan Ziyalar; **Veri Toplama ve/veya İşleme:** Afranur Ateş; **Analiz ve/veya Yorum:** Neylan Ziyalar, Afranur Ateş; **Kaynak Taraması:** Afranur Ateş; **Makalenin Yazımı:** Neylan Ziyalar, Afranur Ateş; **Eleştirel İnceleme:** Neylan Ziyalar.

KAYNAKLAR

- Bartlett FC. A Theory of Remembering. In: Remembering: A Study in Experimental and Social Psychology. 1st ed. London: Cambridge University Press; 1932. p.197-214.
- Yarmey AD. Psychology of Eyewitness Testimony. 1st ed. New York: Free Press; 1979. p.285.
- Belli RF, Loftus EF. The pliability of autobiographical memory: misinformation and the false memory problem. In: Rubin DC, ed. Remembering Our Past: Studies in Autobiographical Memory. 1st ed. Cambridge: Cambridge University Press; 1996. p.157-79. [Crossref]
- Loftus EF. Ten years in the life of an expert witness. Law & Human Behavior. 1986;10(3): 241-63. [Crossref]
- Loftus EF. Eyewitness Testimony. 1st ed. Cambridge Mass: Harvard University Press; 2000. p.87.
- Mısırlısoy C, Ceylan S. [Post-event misinformation paradigm: effect of growth and stress]. Türk Psikoloji Yazıları. 2014;17(33):60-73.
- Tekin S. [Eyewitness testimony: influence of category factor in post-event misinformation]. Unpublished Master's Thesis; 2009.
- İldırım E. [Fallibility in eyewitness testimony]. İstanbul: Unpublished Master's Thesis; 2012. p.7-46.
- Wells GL. Applied eyewitness-testimony research: system variables and estimator variables. J Pers Soc Psychol. 1978;36(12):1546-57. [Crossref]
- Laney C, Campbell HV, Heuer F, Reisberg D. Memory for thematically arousing events. Memory & Cognition. 2004;32(7):1149-59. [Crossref]
- Tollestrup PA, Turtle JW, Yuille JC. Actual victims and witnesses to robbery and fraud: an archival analysis. In: Ross DF, Read JD, Toglia MP, eds. Adult Eyewitness Testimony: Current Trends and Developments. 1st ed. Cambridge: Cambridge University Press; 1994. p.157. [Crossref]
- Brown J, Charette C, Huntley D, Wartnik AP, Wiley CR, Cich J, et al. Confabulation: a Beginner's guide for legal professionals. Forensic Sci Criminol. 2017;1(3):1-5. [Crossref]
- Ziyalar A. [Separation of Psychiatric Symptoms with Paranormal Phenomena]. Sosyal Psikiyatri 2. Baskı İstanbul: Yüce Yayım; 1999. p.71.
- Howitt D. False Allegations. In: Introduction to Forensic and Criminal Psychology. 6th ed. London: Pearson Press; 2018. p.300-50.
- Öztürk E. [Trauma and Dissociation; The Concept of Dissociation and Psychological Processes] Travma ve Dissosiyasyon: Dissosiyatif Kimlik Bozukluğunun Psikoterapisi ve Aile Dinamikleri 1. Baskı. İstanbul: Nobel Tıp Kitabevleri; 2017. p.2, 11.
- Loftus EF, Garry M, Hayne H. Repressed and recovered memory. In: Borgida E, Fiske ST, eds. Beyond Common Sense: Psychological Science in the Courtroom. 1st ed. Malden, UK: Blackwell Publishing; 2008. p.177-94.
- Zoroğlu SS, Tüzün Ü, Şar V, Öztürk M, Eröcal Kora M, Alyanak B. [Probable results of childhood abuse and neglect]. Anatolian Journal of Psychiatry. 2001;2(2):69-78.
- Polat S, Ay O. [Meta-synthesis: a conceptual analysis]. Journal of Qualitative Research in Education. 2016;4(2):52-64. [Crossref]
- Geyran PÇ. [Neurobiological evidence related to posttraumatic stress disorder]. Düşünen Adam. 1995;8(1):9-18.
- Yanık M, Özmen M. [Amnesia, repressed memory and recovered memory]. New Symposium. 2001;39(2):74-8.
- Karabekiroğlu K, Gırmal A, Berkem M. [Memory problems in psychiatric disorders]. Anatolian Journal of Psychiatry. 2005;6:188-96.
- Sarp N, Tosun A. [Emotion and autobiographical memory]. Current Approaches in Psychiatry. 2011;3(3):446-65. [Crossref]
- Mısırlısoy M, Ceylan S. [Post-event false information paradigm: the effect of aging and stress]. Turkish Psychological Articles. 2014;17(33):60-73.
- Tetik S. Adli Hatalar ve Psikoloji. 4. Adli Psikoloji Sempozyumu; 2017. p.11.
- Eren Koçak E, Kılıç C. [Cognitive dysfunctions in posttraumatic stress disorder]. Turkish Journal of Psychiatry. 2017;28(2):124-31. [Crossref]

26. Şahin G. [Memory conformity]. *Studies in Psychology*. 2017;37(1):1-33.
27. Ayçiçeği A, Göçmen M, Bal E. [The effectiveness of the placement method in the case where the recall time is limited]. *Studies in Psychology*. 1999;21:203-14.
28. Cinan S. [Verbal spatial memory]. *Turkish Journal of Psychology*. 2004;19(53):105-14.
29. Er N, Alpar G, Uçar F. [Memory errors and trust decisions of eyewitness testimony]. *Turkish Journal of Psychology*. 2005;20(56):45-56.
30. Ceyhan E, Ceyhan AA. [The long-termed outcomes of the earthquakes on university students exposed to 1999 Marmara region earthquakes]. *The Journal of Social Sciences*. 2006;2:197-212.
31. Alpar G, Er N, Uçar Boyraz F. [Mistaken memories in eyewitness testimony: effects of postevent information and misleading questions on recall and source monitoring]. *Turkish Psychological Articles*. 2007;10(20):1-17.
32. Akçay E. [Lie ability with respect of memory power: comparison between genders]. *Journal of Selcuk Communication*. 2012;7(3):234-43.
33. Mısırlısoy M, Ceylan S, Atalay NB. [The effects of survival context on false memories]. *The Journal of The Faculty of Languages and History-Geography*. 2016;56(2):214-37.
34. Sezgin N, Karadayı Ş, Karadayı B. [Reliability of the estimation in eyewitness testimony]. *Journal of Social Sciences*. 2017;58:203-16.
35. Hisli Sahin N, Güler M, Basim HN. [The relationship between cognitive intelligence, emotional intelligence, coping and stress symptoms in the context of type a personality pattern]. *Turk Psikiyatri Derg*. 2009;20(3):243-54.
36. Er N. [Improvement of daily memory scales: a factor analysis study]. *The Journal of The Faculty of Languages and History-Geography*. 2014;54(1):191-228.
37. Göz İ, Tekin S, Ayçiçeği Dinn A. [Does the influence of post-event incorrect information change according to category force in the eyewitness testimony?]. *Turkish Journal of Psychology*. 2015;30(75):36-43.
38. Erdinç IB, Sengül CB, Dilbaz N, Bozkurt S. [A case of incest with dissociative amnesia and post traumatic stress disorder]. *Turk Psikiyatri Derg*. 2004;15(2):161-5.
39. Ak M, Bilgen AE, Garip B, Zincir S, Özmenler KM, Özşahin A. [Could it be a new subtype of post-traumatic stress disorder which has cognitive impairment and psychotic symptoms? case report]. *Gülhane Tıp Dergisi*. 2014;56:241-3. [\[Crossref\]](#)
40. Seyrekbasan, A. [Eyewitness memory errors in women: the relationship between independent memory declaration and surprising recognition test]. Unpublished Master's Thesis; 2014.
41. Armağan E. [Research of reliability of child eyewitness testimony]. Unpublished Doctoral Thesis; 2015.
42. Şahin G. [Analyzing the difference between visual and auditory modality in false memories with signal detection theory and confidence intervals]. Unpublished Master's Thesis; 2011.
43. Göktepe K. [Pediatric emotional distress scale adaptation, validity and reliability study]. Unpublished Master's Thesis; 2014.
44. Oktay D. [The evaluation of childhood psychological traumas with dissociative experiences level and the affective neuroscience personality scale's results in non-clinical women sample]. Unpublished Master's Thesis; 2016.
45. Gewurtz R, Stergiou-Kita M, Shaw L, Kirsh B, Rappolt S. Qualitative meta-synthesis: reflections on the utility and challenges in occupational therapy. *Can J Occup Ther*. 2008;75(5):301-8. [\[Crossref\]](#) [\[PubMed\]](#)
46. Blanchard EB, Kolb LC, Pallmeyer TP, Gerardi RJ. A psychophysiological study of post-traumatic stress disorder in Vietnam veterans. *Psychiatr Q*. 1982;54(4):220-9. [\[Crossref\]](#) [\[PubMed\]](#)